

Історія

УДК 94(477)"1940/1960":39:930.2

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18372616>

**Повсякденні практики опішнянських гончарів 1940-х – 1960-х років у
контексті діяльності провідних гончарських осередків України:
історіографія питання**

Кульбака Ольга Євгеніївна,

аспірантка кафедри історії України, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, заступниця з розвитку музейної інфраструктури генерального директора Національного музею-заповідника українського гончарства, м. Полтава, Україна,
<https://orcid.org/0009-0004-5850-8269>

Прийнято: 08.01.2026 | Опубліковано: 25.01.2026

Анотація. Стаття присвячена аналізу історіографії дослідження повсякденного життя гончарів УРСР на прикладі опішнянського гончарного осередку. Метою роботи є виявлення етапів формування наукових уявлень про соціально-побутові, трудові та культурні аспекти повсякдення гончарів у 1940–1960-х рр., а також з'ясуванню ступеня опрацювання цієї проблематики в радянській та сучасній українській науці. Дослідження ґрунтується на принципах історизму, системності та міждисциплінарності. Використано методи історіографічного аналізу, проблемно-хронологічний, порівняльний і джерелознавчий підходи. Проаналізовано наукові праці мистецтвознавців, етнографів, істориків, а також архівні матеріали, спогади майстрів і публікації періодичних видань, що дозволило простежити зміну дослідницьких

акцентів залежно від суспільно-політичних умов. У статті виокремлено основні етапи розвитку історіографії проблеми. Показано, що в радянський період дослідження гончарства Опішні формувалися в межах марксистсько-ленінської методології та були значною мірою заідеологізованими. Переважна більшість праць зосереджувалася на мистецтвознавчому аналізі продукції, організації виробництва та досягненнях підприємств, тоді як повсякденне життя гончарів залишалося поза фокусом уваги. Водночас встановлено наукову цінність доробку окремих дослідників, які, попри ідеологічні обмеження, зафіксували важливі відомості про матеріальне становище, умови праці, родинні традиції та соціальні практики майстрів. Окреслено роль музейних і експедиційних досліджень періоду «перебудови» та незалежної України у розширенні джерельної бази й формуванні комплексного бачення повсякдення гончарів. Зроблено висновок, що повсякденне життя гончарів УРСР 1940–1960-х рр. тривалий час не розглядалося як самостійний предмет наукового аналізу. Лише в сучасній українській історіографії окреслюється тенденція до комплексного вивчення соціально-економічних, побутових і культурних вимірів існування гончарських осередків. Це зумовлює актуальність подальших досліджень, спрямованих на реконструкцію життєвого світу гончарів у контексті трансформацій радянського суспільства.

Ключові слова: гончарство, Опішня, повсякденне життя, історіографія, УРСР, народні художні промисли, радянський період, керамологія.

Everyday practices of Opishnia potters in the 1940s–1960s in the context of the activities of leading pottery centers of Ukraine: a historiographical review

Olha Kulbaka,

PhD student of the Department of History of Ukraine, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University; Deputy director for the development of museum infrastructure at the National Museum of Ukrainian Pottery, Poltava, Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0004-5850-8269>

***Abstract.** The article analyzes the historiography of studies on the everyday life of potters in the Ukrainian SSR, using the Opishnya pottery center as a case study. The aim is to identify the main stages in the formation of scholarly interpretations of social, domestic, labor, and cultural aspects of potters' everyday life in the 1940s–1960s and to assess the extent to which this issue has been addressed in Soviet and contemporary Ukrainian scholarship. The research is based on the principles of historicism and interdisciplinarity and employs historiographical, problem-chronological, comparative, and source-critical methods. Works by art historians, ethnographers, and historians, as well as archival materials, memoirs, and periodicals, are analyzed to trace changes in research emphases under different socio-political conditions.*

The article demonstrates that Soviet-era studies of Opishnya pottery were shaped by Marxist-Leninist methodology and were largely ideologized, focusing mainly on artistic production and industrial organization, while potters' everyday life remained marginal. At the same time, some scholars recorded valuable information on material conditions, labor practices, family traditions, and social interactions. The role of museum-based and field research during the perestroika period and in independent Ukraine is emphasized as crucial for expanding the source base and developing a more comprehensive understanding of potters'

everyday life. It is concluded that only in contemporary Ukrainian historiography has a tendency emerged toward integrated studies of the socio-economic, domestic, and cultural dimensions of pottery centers, highlighting the relevance of further research on potters' life-worlds in the context of Soviet social transformations.

Keywords: *pottery, Opishnya, everyday life, historiography, Ukrainian SSR, folk art crafts, Soviet period, ceramology.*

Постановка проблеми. Повсякденне життя гончарів УРСР 1940–1960-х рр. залишається недостатньо опрацьованим напрямом в історіографії українського народного гончарства. Упродовж тривалого часу наукова увага зосереджувалася переважно на мистецтвознавчому аналізі керамічної продукції, організаційно-виробничих аспектах розвитку промислу та досягненнях артілей і підприємств, тоді як соціально-побутові умови, трудові практики та щоденний досвід самих гончарів залишалися поза фокусом системних досліджень.

Показовим у цьому контексті є опішнянський гончарний осередок – один із провідних центрів традиційної кераміки України. Попри значну кількість публікацій, повсякдення гончарів Опішні післявоєнного періоду висвітлювалося фрагментарно й здебільшого опосередковано, що було зумовлено ідеологічними обмеженнями радянської доби та домінуванням марксистсько-ленінської методології. Навіть наявні відомості про побут і умови праці майстрів не розглядалися як самостійний предмет аналізу.

У сучасній українській історіографії спостерігається зростання інтересу до соціокультурного та антропологічного виміру народних художніх промислів, однак комплексні дослідження повсякденних практик гончарів УРСР 1940–1960-х рр. і досі відсутні. Це зумовлює актуальність звернення до проблеми з метою реконструкції життєвого світу гончарів у контексті

повоєнних трансформацій радянського суспільства та переосмислення ролі гончарства в соціальному й культурному просторі України середини ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх п'яти років дослідження українського гончарства радянського періоду розвивалися переважно в межах мистецтвознавчої, етнографічної та інституційно-історичної парадигм. Основна увага в публікаціях зосереджувалася на організації виробництва, державній політиці щодо народних художніх промислів, діяльності артіль і гончарних підприємств, а також на художніх особливостях керамічної продукції. У цих працях повсякденне життя гончарів розглядається фрагментарно й здебільшого як другорядний контекст, без спроби його цілісної реконструкції.

Значна кількість новітніх студій присвячена локальним гончарським осередкам, зокрема Опішні, що дало змогу поглибити знання про творчі біографії майстрів, виробничі практики та механізми включення гончарства в радянську культурну політику. Водночас соціально-побутові умови, матеріальне забезпечення, родинна організація праці та повсякденні трудові стратегії залишаються поза межами системного аналізу. Навіть за наявності широкої джерельної бази ці аспекти використовуються переважно ілюстративно.

Отже, попри помітне розширення тематики й методів досліджень, повсякденне життя гончарів УРСР 1940–1960-х рр. досі не сформувалося як самостійний предмет історіографічного осмислення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значні досягнення в дослідженні українського гончарства та Опішні зокрема, низка аспектів повсякденного життя гончарів УРСР 1940–1960-х рр. залишається недостатньо вивченою. Зокрема, відсутні системні дані про матеріальні умови праці, організацію родинного та виробничого побуту, щоденні трудові практики майстрів, взаємодію навчальних закладів і

підприємств, а також соціокультурні механізми передачі професійних знань. Методологічні обмеження попередніх досліджень, орієнтованих переважно на мистецтвознавчий або пропагандистський аналіз продукції та організації виробництва, не дозволяли глибоко реконструювати життя гончарів як соціально-культурного явища.

Пропоноване дослідження спрямоване на заповнення цих прогалин шляхом системного вивчення соціально-побутових і трудових аспектів життя гончарів, використання нових архівних джерел, спогадів майстрів і матеріалів музейних експедицій. Такий підхід дозволяє не лише реконструювати щоденне життя майстрів, а й показати його взаємозв'язок із виробничими процесами та культурними традиціями, що суттєво поглиблює сучасне розуміння історії українського гончарства та підкреслює новизну та наукову значущість дослідження.

Метою статті є комплексне дослідження повсякденного життя гончарів Опішні у 1940–1960-х рр. у контексті розвитку провідних гончарських осередків України.

Основні завдання дослідження включають: виявлення соціально-побутових, трудових та культурних аспектів життя гончарів цього періоду; аналіз наукових підходів і результатів попередніх досліджень для виявлення прогалин та визначення наукового контексту теми; систематизацію архівних джерел, спогадів майстрів і матеріалів музейних експедицій для реконструкції реалій побуту та виробничих практик; показ взаємозв'язку щоденного життя майстрів із виробничими процесами та культурними традиціями, що дозволяє оцінити роль гончарів як носіїв художньо-ремісничих практик.

Досягнення цих цілей дозволяє не лише заповнити існуючі прогалини в наукових знаннях, а й сформулювати сучасне комплексне уявлення про соціокультурний контекст розвитку українського гончарства, підкреслюючи новизну та практичну значущість дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернемося до аналізу літератури, в якій концентруються конкретні дослідження, що змальовують побут гончарських осередків УРСР. Зауважимо певну етапність розвитку історіографії нашої проблеми. Враховуючи принципові відмінності у висвітленні історії повсякденного життя гончарів Опішного, що залежали від різних суспільно-політичних реалій, огляд історіографії праць здійснимо за такою схемою: 1) радянська історіографія; 2) наукові розвідки сучасних українських дослідників. Радянський період, враховуючи різні методологічні підходи дослідження проблеми, умовно можна так само розділити на три групи. До першої віднесемо праці тогочасних науковців, які вийшли друком до середини 1950-х рр. Перемога командно-адміністративної системи управління та утвердження тоталітарного режиму не сприяли розвитку досліджень дрібного сектору виробництва, в тому числі й гончарства. Окремі дослідники були репресовані, а сама тематика втратила актуальність у межах наявної системи. Кустарне та ремісниче виробництво вважали пережитками минулого.

У 1940-х – першій половині 1950-х рр. друком вийшли узагальнюючі праці про розвиток народного господарства УСРР [1, 2]. Проте всі дослідження окресленого періоду ґрунтувалися на «Короткому курсі історії ВКП(б)» у межах панівної марксистсько-ленінської методології. Роботам цього періоду були притаманні однобічність, упередженість в оцінках, популяризаторський характер і надзвичайна заідеологізованість.

Одна з перших післявоєнних праць, в якій згадується гончарство УРСР, – авторства Н. Манучарової. Через призму комуністичного світосприйняття мистецтвознавиця описувала особливості творчої роботи майстрів, асортимент виробів, акцентувала увагу на популярності кераміки в оздобленні інтер'єрів серед партійного керівництва [3].

Вагомий внесок у вивчення гончарного мистецтва селища внесла художниця й науковиця Є. Дмитрієва. У своєму дослідженні «Мистецтво

Опішні» (1952 р.) вона описала культурне повсякдення гончарів при артільях, їх матеріальне становище, подала біографію деяких майстрів. Однак у цій науковій праці зафіксовано й деякі неточності. Серед них – неправильний рік відкриття Керамічної кустарно-промислової школи – 1926 (замість 1925) та дата заснування артілі «Червоний гончар» («...близько 15 років працює...», тобто приблизно з 1937, тоді ж як артіль почала свою роботу на початку 1932 р.; помилка в по-батькові Гаврила Ничипоровича Пошивайла – Микитович [4].

Отже, для першого етапу характерні жорсткі ідеологічні обмеження та домінування марксистсько-ленінської методології. Гончарство розглядалося переважно як елемент народного господарства або художньої промисловості, а повсякденне життя майстрів не формувалося як самостійний предмет дослідження.

Другий етап у вивченні повсякденного життя гончарів Опішні охоплює період другої половини 1950-х – середини 1980-х рр. Зміна політичного керівництва країни, лібералізація та «відлига» сприяли появі низки досліджень окресленої проблеми. До наукового обігу було залучено нові архівні документи, статистичні дані. Проте, як і в попередній період, дослідники вимушені були дотримуватися панівної марксистсько-ленінської методології.

З-поміж праць, на яких ґрунтується це дослідження, особливе місце посідає науковий доробок Ю. Лашука. Уже під час аспірантури в Інституті суспільних наук АН СРСР під керівництвом І. Крип'якевича він зібрав унікальні матеріали, оприлюднені в монографії «Гуцульська кераміка» (1956) [5] – першому цілісному дослідженні гончарної традиції окремого регіону. Попри ідеологічний контекст часу, праця вирізнялася новаторським аналізом осередків, майстрів, термінології та декору. Подальші польові дослідження дали змогу Ю. Лашуку захистити першу в Україні керамологічну кандидатську дисертацію (1958) [6], а в наступні десятиліття – створити серію фундаментальних монографій про регіональні традиції («Закарпатська

народна кераміка», «Косівська кераміка», «Українські гончарі», «Львівська кераміка» та ін.). У 1960-х рр. мистецтвознавець побував у селищі, де цікавився місцевим гончарством, побутом гончарів. Результати цих досліджень частково відображено в його дисертації на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства «Українська народна кераміка ХІХ–ХХ ст.», яка так і залишилася неопублікованою [7]. Аналізуючи гончарні підприємства Опішні, Ю. Лащук використовував назву «фабрика «Червоний керамік», хоча інші джерела зафіксували функціонування в Опішні артілей «Художній керамік» та «Червоний гончар», які згодом об'єднались у завод «Художній керамік». Також він допустив низку помилок в іменах та прізвищах майстрів. Так, Василя та Петра Омеляненків він назвав Омельченками, Марфу Діденко – Мартою, Зінаїду Линник – Зіновією. Та, незважаючи на незначні неточності, публікації Ю. Лащука є важливим джерелом інформації про виставки, в яких взяли участь гончарі, особливості їхнього побуту, соціально-економічне становище.

Питанню організації праці робітників гончарної промисловості Опішні присвячували свої публікації не лише мистецтвознавці, а й керівний склад тих підприємств та організацій, яким вони підпорядковувалися. Так, головна інженерка відділу художніх промислів Укрпромради О. Корольова у статті в журналі «Нева» (1958 р.) подала інформацію про майстрів, яких було відзначено дипломами за участь у різноманітних виставках [8]. Н. Кисельова – головна художниця артілі (з 1960 р. – заводу) «Художній керамік» упродовж 1958–1965 рр., а згодом працівниця Республіканського об'єднання «Укрхудожпром» – у своїй статті згадала відомих майстрів заводу, їх досягнення та різновиди виробів [9].

Ґрунтовним для дослідження є внесок К. Матейко, яка у своїй праці подала систематизовані відомості про функціонування гончарних артілей у післявоєнний період у різних регіонах УРСР. Дослідниця, зокрема, зафіксувала

існування механізованого гончарного цеху при Львівській скульптурній фабриці, що свідчить про поступовий перехід від ремісничих форм виробництва до промислово організованих структур [10].

Важливе значення для аналізу повсякдення гончарів має дослідження історика, педагога Г. Максимовича (1967) «Історія заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів) [11]. Багато сучасних керамологів у своїх наукових працях посилаються саме на ці матеріали, адже там міститься інформація про гончарні школи Опішні (учні, вчителі, процес навчання), артіль (працівники, організація праці, виставки, заробітна плата, відзнаки), завод (виконання плану, норми, механізація). Неабияку увагу автор приділив опису ідеологічної складової робочого повсякдення майстрів. Так на сторінках рукопису містяться дані про бригади комуністичної праці, партійні організації гончарних підприємств, соціалістичні змагання між працівниками.

Краєзнавець А. Черевань у праці «Історія селища Опішнє» (1967 р.) згадав про створення в селищі артілі «Художній керамік» 1929 р. Ця інформація збігається з переважною більшістю інших джерел з історії функціонування гончарного підприємства, але не є достовірною. Описуючи діяльність закладу, дослідник використав назву підприємства, якою послуговувалися до грудня 1960 р., коли артіль «Художній керамік» була реорганізована в завод «Художній керамік», і не звертався до першоджерел, у яких зафіксовано інформацію про її заснування. Таку неточність допустив не тільки А. Черевань, але й інші мистецтвознавці, які часто оперували найменуванням підприємства 1930-х рр. Насправді, 1929 р. було засновано Опішнянське товариство «Кустар-Кредит», яке 1933 р. отримало назву Опішнянська кустарно-промислова артіль «Художній керамік» [12]. Також у дослідженні автор згадав і про функціонування в селищі артілі «Червоний гончар», але не зазначив дату її створення [13].

Серед історико-мистецтвознавчих праць 1960-х – 1970-х рр., присвячених українському декоративно-ужитковому мистецтву, особливе місце займають дослідження Б. Бутника-Сіверського. Попри притаманну тогочасним роботам ідеологічну рамку, вони є ґрунтовним узагальненням розвитку народних художніх промислів. У своїх публікаціях дослідник увів до наукового обігу значний обсяг нового фактичного матеріалу, окреслив динаміку розвитку гончарних осередків, визначальні чинники їх трансформації та зафіксував імена провідних майстрів, роблячи вагомий внесок у подальше вивчення традиційного ремесла. Проте варто відзначити певні неточності у висвітленні історії гончарних підприємств Опішні. Зокрема, автор об'єднав гончарні артілі 1930-х рр. під спільною назвою «завод «Червоний керамік», не розрізняючи двох окремих виробничих одиниць, що ускладнює реконструкцію організаційної структури промислу того часу. Водночас дослідження мистецтвознавця мають суттєву наукову цінність у контексті опішнянського гончарства [14]. Окрему увагу Б. Бутник-Сіверський приділив питанням спадковості ремесла, підкреслюючи роль родинних традицій у формуванні майстерності. Дослідник також увів до наукового обігу імена провідних опішнянських гончарів 1941–1967 рр., що робить його праці важливим джерелом для подальших досліджень історії та еволюції місцевого осередку [15].

Окремо слід відзначити працю мистецтвознавиці Л. Данченко, яка однією з перших звернулася до вивчення витоків українського народного гончарного мистецтва, акцентуючи увагу на локальних осередках його формування та розвитку [16]. Її дослідження заклали підґрунтя для подальшого аналізу регіональної специфіки гончарства в Україні.

Про робоче повсякдення працівників заводу «Художній керамік» писав філософ та колекціонер опішнянської кераміки Л. Сморгж. Будучи частим гостем на підприємстві, він детально описав існуючі проблеми та

запропонував шляхи їхнього вирішення. Вчений вказав на шкідливість для здоров'я у роботі гончарів та малювальниць, зазначив про необхідність підвищення оплати праці та збільшення тривалості щорічної відпустки [17].

Мистецтвознавиця І. Сакович (1970) у своєму дослідженні аналізувала творчість майстрів глиняної іграшки різних гончарних осередків України. Науковиця вказала на закінчення 1930 р. будівництва керамічного заводу в Опішні. Можна припустити, що йдеться про нове приміщення цеху № 2 артілі «Художній керамік», яке, за інформацією з інших джерел, ввели в експлуатацію 1933 р. Авторка згадала про гончарні навчальні заклади Опішні та їхніх випускників, виставки, в яких брали участь працівники артілей, а згодом і заводу [18].

В. Щербак у своїй монографії [19] (1974), яке має мистецтвознавчий характер, проаналізував головні осередки гончарного виробництва УРСР та висвітлив творчість багатьох майстрів.

1979 р. О. Соломченко опублікував працю «Сучасні художні промисли Прикарпаття» [20], у якій коротко, проте змістовно охарактеризував особливості формотворення та орнаментування косівської кераміки від 1860-х до 1970-х рр. Дослідник звернув особливу увагу на творчий внесок провідних майстрів осередку – Павлини Цвілик, Василя Аронця, Михайла Кікота, Василя Стрипка, Михайла Озерного та Валентини Джуранюк, виокремивши їхні індивідуальні стильові риси та роль у розвитку косівської гончарної традиції.

Дослідницькі праці 1980-х рр. були зосереджені переважно на аналізі творчої діяльності народних майстрів і професійних художників, а також на вивченні актуальних проблем та досягнень у сфері художньої промисловості, що дозволило окреслити стан і напрями розвитку декоративно-ужиткового мистецтва цього періоду. Проблеми співіснування традиції й новаторства, питання підготовки кадрів, статистичні дані щодо чисельності працівників гончарних підприємств, а також ключові аспекти творчої діяльності в

народних художніх промислах висвітлили Т. Кара-Васильєва [21], Г. Стельмащук [22], О. Роготченко [23].

1985 р. В. Гудак захистив кандидатську дисертацію, яка, подібно до праці Ю. Лашука, й досі не була опублікована. Це істотно обмежує доступ дослідників до отриманих ним результатів та ускладнює повноцінне залучення його напрацювань до наукового обігу. У дослідженні вчений уперше окреслив історико-етнографічні та художньо-семантичні особливості народної кераміки Східного Поділля від неоліту до початку ХХ ст., а також простежив ключові тенденції її сучасного розвитку. Науковий доробок автора став вагомим внеском не лише в дослідження історії подільського гончарства, а й у вивчення інших українських гончарних осередків, адже поданий ним матеріал розширює розуміння загальноукраїнських закономірностей розвитку традиційної кераміки [24].

Отже, науковці зазначеного періоду в переважній більшості досліджували мистецтвознавчі аспекти діяльності гончарного виробництва УРСР, зокрема й Опішні. Вони майже не торкалися питання повсякдення гончарів, оскільки в умовах існуючої ідеологічної лінії на перший план виходили результати діяльності підприємств, а не людина як особистість. Лише окремі публікації порушують проблеми у трудовій сфері діяльності майстрів, аналізують причини, які їх спричинили, пропонують шляхи вирішення. Інші праці носили пропагандистський характер, що наклало негативний відбиток на об'єктивному відображенні ситуації на гончарних підприємствах.

Третя група радянської історіографії охоплює другу половину 1980-х – початок 1990-х рр. і пов'язана з періодом так званої «перебудови». У цей час помітно активізувалися дослідження гончарних осередків УРСР, проте особливу увагу науковці зосередили на Опішні як провідному центрові традиційної кераміки. Визначальним чинником цього наукового пожвавлення стало заснування 1986 р. Музею гончарства, співробітники якого від перших

днів діяльності розгорнули систематичні етнографічні експедиції, запис спогадів майстрів, фіксацію технологічних і побутових особливостей ремесла. Активізація музейної роботи стимулювала й ширшу наукову зацікавленість: історики, етнографи, філологи та етнологи почали інтенсивно й комплексно вивчати різні аспекти розвитку опішнянського гончарства, включно з його історією, виробничими традиціями, соціальним середовищем і повсякденням майстрів.

Упродовж 1980-х рр. польові експедиції Опішнею проводила кївська мистецтвознавиця О. Клименко. Вона спілкувалася з гончарями, цікавилася їх побутом, родинними зв'язками, роботою на гончарних підприємствах. Результати досліджень науковиці, відображені в низці публікацій кінця 1980-х – початку 1990-х рр., сформували головні положення захищеної 1995 р. кандидатської дисертації «Народна кераміка Опішні (До проблеми традицій та інновацій в народних художніх промислах)» [25]. Незважаючи на мистецтвознавче спрямування, публікації О. Клименко вміщують окремі відомості про робоче повсякдення майстрів, успадкування професійних гончарських знань, стислу інформацію про діяльність спеціалізованих навчальних закладів, виставкову діяльність працівників керамічних підприємств. Праці О. Клименко стали містком до наступного періоду вже української історіографії.

Отже, період «перебудови» став переломним у вивченні опішнянського гончарства. Саме тоді були створені передумови для комплексного аналізу повсякденних практик майстрів завдяки активній експедиційній і музейній роботі.

З 1991 р. починає формуватися історіографія незалежної України з питань керамології. Хоча й спочатку вона була заснована на працях попередніх періодів, це не завадило їй відмітитись новими формами та кутами зору на існуючі проблеми. Проголошення незалежності, демократичний устрій

держави, перехід до ринкової моделі господарювання сприяли переосмисленню та розвитку досліджень українського гончарства та, зокрема, Опішні як одного з провідних його осередків. Науковці одержали можливість відійти від сталого догматизму радянської історіографії та застосовувати нові методологічні підходи до розуміння подій минулого.

У цей час основним центром досліджень опішнянського гончарства лишився Музей гончарства, який 1989 р. набув статусу державного, що значно розширило дослідницькі можливості закладу. Окрім написання нових наукових праць та статей, одним зі своїх першочергових завдань музей визначив «формування книгозбірні з питань гончарства, складання бібліографічних покажчиків з питань функціонування гончарного промислу». 1990 р. музей видав бібліографічний покажчик публікацій 1975–1985 рр. «Українська народна декоративно-вжиткова творчість» [26], а з 1999 до 2008 р. видавав такі покажчики вже у вигляді щорічника «Бібліографія українського гончарства» [27]. Покажчики дозволили поглянути на гончарство дещо ширше, у комплексі всіх доступних наукових праць, і значно спростили для науковців подальші дослідження попередніх періодів розвитку гончарного мистецтва.

Визначною подією в розвитку української керамології стало започаткування Національним музеєм-заповідником українського гончарства видання Національного культурологічного щорічника «Українське гончарство» (1993–1999) [28], наукові традиції якого продовжив Національний науковий щорічник «Українська керамологія» [29] (з 2001 і дотепер), суттєво розширивши керамологічний дискурс.

Завдяки цим фаховим виданням дослідники отримали стабільний майданчик для оприлюднення результатів своїх студій, що охоплювали широкий спектр проблематики: від історії та технологій виробництва до соціокультурних особливостей існування гончарних осередків. На сторінках щорічників з'явилися роботи, в яких, зокрема, частково висвітлено різні

аспекти повсякдення гончарів УРСР, що стало важливим кроком до формування сучасного наукового уявлення про життя й працю носіїв традиційного ремесла в умовах радянської держави.

На початку XXI століття в українській науці поступово виокремлюється керамологія як самостійний міждисциплінарний напрям досліджень. У цьому контексті закономірним стало заснування 2000 року Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, що функціонував на базі Національного музею-заповідника українського гончарства. Ідейним натхненником і багаторічним директором установи став доктор історичних наук, професор Олесь Пошивайло – автор численних наукових праць, окремі положення яких є важливими для цього дисертаційного дослідження [30,31].

Змістовний матеріал для вивчення робочого повсякдення гончарів різних осередків міститься в наукових розвідках першого десятиліття XXI століття авторів О. Слободяна [32], Г. Істоміної [33], Л. Мельничук [34], О. Романчука [35], Н. Боренько [36], В. Міщанина [37], Г. Охріменко, М. Кучинки, Н. Кубицької [38], Т. Каросвої [39], Р. Мотиль [40], Л. Овчаренко [41].

Упродовж останніх років з'явилася низка наукових праць українських керамологів, безпосередньо дотичних до проблематики дисертації. Зокрема, В. Міщанин [42] проаналізував репресивну політику радянської влади щодо гончарів, а Л. Овчаренко [43] здійснила комплексне дослідження системи гончарної освіти. Важливе місце посідають також монографії та статті, присвячені визначним персоналіям українського гончарства другої половини XX століття, у яких поряд із біографічними даними подано спогади й відомості про робоче повсякдення, домашній побут, виставкову діяльність, освіту та родинні взаємини майстрів. Ці праці розширили джерельну базу та поглибили уявлення про регіональну мозаїку українського гончарства середини XX століття.

Висновки. Проведене дослідження на основі комплексного підходу до вивчення щодення замкненої групи дозволило оцінити повсякденне життя гончарів Опішні у 1940–1960-х рр., визначивши соціально-побутові, трудові та культурні аспекти їхньої діяльності [43]. Встановлено, що повсякденність майстрів була тісно пов'язана з виробничими процесами, родинними традиціями та локальними культурними практиками, що формували унікальний соціальний та художній простір гончарського осередку.

Аналіз історіографії та сучасних досліджень дозволив виявити основні прогалини у знаннях, зокрема недостатнє висвітлення аспектів повсякденного життя майстрів, умов праці та взаємодії з культурним середовищем. Запропонований підхід і використані джерельні матеріали дали змогу частково заповнити ці прогалини та сформувані більш цілісне уявлення про життєвий світ гончарів у радянський період.

Результати дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення. Вони сприяють розвитку керамології та історії народного мистецтва України, надають базу для подальшого вивчення регіональних ремісничих осередків і формування комплексних методик дослідження соціокультурних практик у художніх промислах. Підсумовуючи, стаття робить вагомий внесок у розуміння соціально-культурної історії українського гончарства та сприяє формуванню сучасного наукового дискурсу у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР / [ред. кол. А. А. Нестеренко, И. Н. Романенко, Д. Ф. Вирник]. Москва: изд. АН СССР, 1954. 555 с.
2. Нарис розвитку народного господарства Української РСР / відп. ред. Д. Ф. Вирник. Київ: Вид. АН УРСР, 1949. 579 с.
3. Манучарова Н. Д. Художня промисловість України (короткий огляд). Київ: Видавництво Академії архітектури Української РСР, 1949. 94 с.

4. Дмитрієва Є. М. Мистецтво Опішні. Київ: Видавництво Академії архітектури Української РСР, 1952. 60 с.
5. Лащук Ю.П. Гуцульська кераміка. Київ: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1956. 84 с.
6. Лащук Ю. П. Косівська кераміка ХІХ – першої половини ХХ століть: дис. ... канд. мистецтв.: 17.00.06. / Інститут суспільних наук АН УРСР. Київ, 1956. 273 с.
7. Лащук Ю. П. Українська народна кераміка ХІХ–ХХ ст.: дис. ... док. мистецтв.: 17.00.06. Львів, 1969. Національний архів українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства. Ф. 1. Наукові роботи. Оп. 2. Од. зб. 16/1. 625 арк.
8. Королева Е. Опошнянская керамика. *Нева*. 1958. № 1. С. 205.
9. Кисельова Н. М. Відомий центр гончарства. *Образотворче мистецтво*. 1976. № 2. С. 24-26.
10. Матейко К. І. Народна кераміка західних областей Української РСР ХІХ-ХХ ст. Львів: Друкарня Видавництва АН УРСР, 1959. 142 с.
11. Максимович Г. Історія опішнянського заводу “Художній керамік” (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів), 1967. Національний архів українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства. Ф. 4. Персональний фонд Демченка Трохима Назаровича. Оп. 2. Од. зб. 2. Арк. 10.
12. Серeda Є. Оголошення. *За суцільну колективізацію*. 1933. № 60 (236). 12 липня. С. 2.
13. Черевань А. Історія селища Опішня, 1967. Національний архів українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства. Ф. 1. Наукові роботи. Оп. 3. Од. зб. 371. 41 арк.
14. Бутник-Сіверський Б. С. Українське радянське народне мистецтво. Київ: Наукова думка, 1966. 224 с.

15. Бутник-Сіверський Б. С. Українське радянське народне мистецтво: 1941–1967. Київ: Наукова думка, 1970. 216 с.
16. Данченко Л. С. Народна кераміка Наддніпрянщини. Київ: Мистецтво, 1969. 144 с.
17. Смерж Л. О. Завтрашній день опішнянської кераміки. *Народна творчість та етнографія*. 1968. № 4. С. 47-53.
18. Сакович І. В. Народна керамічна скульптура Радянської України. Київ: Наукова думка, 1970. 88 с.
19. Щербак В. А. Сучасна українська майоліка. Київ: Наук. думка, 1974. 192 с.
20. Соломченко О. Г. Сучасні художні промисли Прикарпаття. Київ: Знання, 1979. 32 с.
21. Кара-Васильєва Т. В. Творці дивосвіту. Київ: Рад. школа, 1984. 175 с.
22. Стельмашук Г. Г. Народні художні промисли Тернопільщини. *Образотворче мистецтво*. 1981. № 3. С. 23-24.
23. Роготченко О. О. Звіт косівських митців у Києві. *Образотворче мистецтво*. 1984. № 2. С. 31-32.
24. Гудак В. А. Народная керамика Восточноподольской зоны Украинской ССР: дис. ... канд. искусств.: 17.0.5. Львов, 1985. Національний архів українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства. Ф. 1. Наукові роботи. Оп. 2. Од. зб. 29. 205 арк.
25. Клименко О. О. Народна кераміка Опішні (До проблеми традицій та інновацій в народних художніх промислах): дис. ... канд. мистецтв. 17.00.06. Київ, 1995. Національний архів українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства. Ф. 1. Наукові роботи. Оп. 2. Од. зб. 36/1. 189 арк.

26. Українська народна декоративно-ужиткова творчість. Бібліографічний покажчик публікацій 1975–1985 рр. Київ–Опішне, 1990. 80 с.
27. Бібліографія українського гончарства. 1999: *Національний науковий щорічник* / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. Опішне: Українське Народознавство, 2000. Вип. 1. 120 с.
28. Козача С. Л., Гейко А. В. Гончарство села Глинськ Романського району Сумської області. *Українське гончарство: національний культурологічний щорічник. За рік 1994*. Опішне: Українське Народознавство, 1995. Кн. 2. С. 109-116.
29. Галян Г. І. Спомин про майстра (Василь Біляк). *Українська керамологія: Національний науковий щорічник. За рік 2008: Персоналії української керамології* / за редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла. Опішне: Українське Народознавство, 2019. Кн. IV. Т. 3. С. 214-224.
30. Пошивайло О. М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. Київ: Молодь, 1993. 410 с.
31. Пошивайло О. М. Опішнянська мальована миска другої половини XIX – початку XX століття (у зібранні Російського етнографічного музею в Санкт-Петербурзі). Опішне: Українське Народознавство, 2010. 632 с.
32. Слободян О. О. Кутське гончарство кінця XIX – XX століття. *Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство*. 2011. № 1. С. 199-204.
33. Істоміна Г. В. Мистецтво народної кераміки Волині другої половини XIX – XX століть. Рівне: Волинські обереги, 2009. 232 с.
34. Мельничук Л. С. Гончарство Поділля в другій половині XIX – XX століттях: історико-етнографічне дослідження. Київ: Унісерв, 2004. 350 с.
35. Романчук О. М. Гончарний промисел в Острозі у 1920 – 1990-х роках. *Острозький краєзнавчий збірник*. Острог, 2012. Випуск 5. С. 94-115.
36. Боренько Н. В. Традиційна кераміка Буковини XIX – XX ст.: історичний і культурний аспекти (на основі фондової збірки Львівського

скансену). *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія*. 2018. № 1 (47). С. 54-60.

37. Міщанин В. Д. Північна група малих осередків гончарства Опішненського гончарного району (друга половина XIX – XX століття). Опішне: Українське Народознавство, 2005. 304 с.

38. Охріменко Г. В., Кучинко М. М., Кубицька Н. В. Розвиток керамічного виробництва на Волині (археологічний, етнографічний, мистецький аспекти). Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. 246 с.

39. Кароєва Т. Р. Що таке художня промислова артіль? *Художні артілі Вінниччини повоєнного часу (1944–1949)*: колективна монографія / наук. ред. Т. Кароєва; авт. кол.: А. Войнаровський [та ін.]; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2024. С. 48-52. URL: [https://doi.org/10.31652/334.738:745/749\]\(477.44\)1944/1949-1-187](https://doi.org/10.31652/334.738:745/749](477.44)1944/1949-1-187) (дата звернення 01.12.2025)

40. Мотыль Р. Я. Традиционная керамика Буковины XIX – XX вв.: историко-культурные и художественные особенности. *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2022, Vol XXXI. P. 22–29. URL: <https://doi.org/10.52603/rec.2022.31.03> (дата звернення 12.11.2025).

41. Овчаренко Л. М. Гончарство Макарового Яру (друга половина XIX – перша половина XX століття). Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. 252 с.

42. Міщанин В. Д. Репресивні заходи радянського тоталітарного режиму в галузі традиційного гончарства України (1930-ті – 1950-ті роки). Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. 736 с.

43. Лук'яненко О. В. Культура повсякдення професійної спільноти: теоретико-методологічні нотатки. *Повсякдення українців в умовах тоталітаризму*: колективна монографія / наук. ред. О. Лук'яненко, В. Дмитренко. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. С. 29-84. URL: <https://doi.org/10.33989/pnpu.349> (дата звернення 30.11.2025).